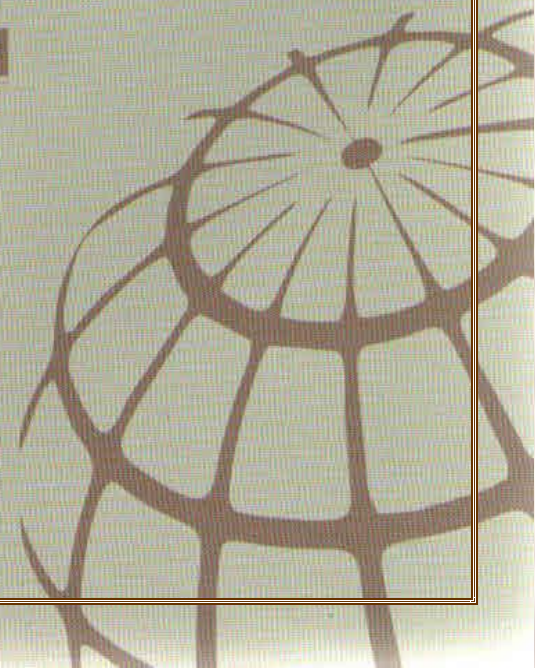

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NİZAMİ adına ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTU

ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏR
ЛИТЕРАТУРНЫЕ СВЯЗИ
LITERARY RELATIONS

TOPLU
СБОРНИК
COLLECTION

X

Ədəbi əlaqələr

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NİZAMİ adına ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTU**

**ƏDƏBİ ƏLAQƏLƏR
ЛИТЕРАТУРНЫЕ СВЯЗИ
LITERARY RELATIONS**

**ТОПЛУ
СБОРНИК
COLLECTION**

X

Bakı – “Elm və təhsil” – 2016

Mehman HƏSƏNOV
Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu
mehman.hesen@gmail.com

AZƏRBAYCAN ƏDİBLƏRİ ÇİNGİZ AYTMATOV BAXIŞINDA
(Bəxtiyar Vahabzadə və Anar haqqında fikirləri)

Açar sözlər: Çingiz Aytmatov, Anar, Bəxtiyar Vahabzadə, ədəbi əlaqələr, Azərbaycan, Qırğızistan

Key words: Chingiz Aitmatov, Anar, Bakhtiyar Vabahzadeh, literary relations, Azerbaijan, Kyrgyzstan

Ключевые слова: Чингиз Айтматов, Анар, Бахтияр Вахабзаде, литературные связи, Азербайджан, Киргизстан

Eyni kökdən inkişaf edərək kamilləşən Azərbaycan və Qırğız ədəbiyyatı qədim və keşməkeşli tarixə malikdir. Hər iki xalqın bədii yaradıcılığının əsasında türk etnosunun min illər boyu yaratdığı zəngin mif və şifahi xalq ədəbiyyatı dayanmış və bu bazis sonrakı yazılı ədəbiyyat üçün əsasa çevrilmişdir. Ötən əsrin 20-ci illərində sovet imperiyasının qurulması və geniş türk coğrafi ərazisini tabeliyinə keçirməsi nəticəsində Azərbaycan və Qırğız xalqının taleyində bir-birinə bənzər hadisələr baş verdi. Hər iki xalq 30-cu illərin repressiyasını yaşadı, II Dünya Müharibəsinin ağır sınaqlarından keçdi. Qarşılıqlı ədəbi əlaqələr sovet dövründə daha da inkişaf etdi. 30-40-cı illərin sərt ideoloji müstəvisi 50-ci illərdə nisbətən yumşalmağa başladı və türk xalqlarının həyatında da mühüm mərhələyə çevrildi. “Xalqlar dostluğu” ideologiyası altında türk xalqları həm də qarşılıqlı orta ədəbiyyatlarını bölüşürdülər.

50-ci illərdə qırğız aulundan dünyaya parlayan Çingiz Aytmatov Azərbaycan-Qırğız ədəbi əlaqələrinin tarixində yeni və parlaq mərhələnin banisi oldu. Onun yaradıcılığı sərhədləri aşaraq türk xalqlarının orta ədəbiyyatının bəşəri təqdimatında mühüm rol oynadı. Heç şübhəsizdir ki, bu uğurlu təqdimatı qırğızlar qədər azərbaycanlılar da böyük qürur hissilə qarşılamişlar.

Çingiz Aytmatovun Azərbaycan ədibləri ilə tanışlığı 1956-1958-ci illərdə Moskvada Maksim Qorki adına Ədəbiyyat İnstitutunda oxuyan zaman başlamışdı. Yazıcının müsahibələrinin birində ona dünya şöhrəti qazandıran “Cəmilə” povestinin ilk oxucusunun azərbaycanlı İsmayıl Cəfərpur olduğunu qeyd etmişdi. 1963-cü ildə Azərbaycana ilk səfəri, 1967-ci ildə Moskvada və Bakıda Cəlil Məmmədquluzadənin yüz illik yubileyində iştirakı və böyük ədib haqqında etdiyi çıxışlar, yazdığı məqalələr, 1985-ci ildə Bəxtiyar Vahabzadənin 60 illik yubileyində iştirak etmək üçün Bakıya səfər etməsi və daha sonra müstəqillik illərində intensivləşən görüşlər Çingiz Aytmatovun Azərbaycanla olan bağlarını daha möhkəmləndirmişdi.

Çıxışlarında və yazdığı məqalələrində o, xalqların qədim və orta ədəbiyyatı yaradıcılığı və şifahi xalq yaradıcılığından başlayaraq Nizami, Nəsimi, Füzuli, Cəlil Məmmədquluzadə, Səməd Vurğun və müasirləri Rəsul Rza, Bəxtiyar Vahabzadə, İmran Qasimov, Anar, Elçin, Hüseynbala Mirələmov haqqında qiymətli fikirlər bildirmişdir. “Məni Azərbaycana ümumən həm xalqınıza olan dərin sevgi, həm də buradakı dəyərli dostlarım bağlayır. Azərbaycan Dədə Qorqud, Səməd Vurğunun vətənidir. Mərhum Rəsul Rzanı vaxtilə biz türkdilli yazarlar özümüzə ustad bilirdik.

Bəxtiyar Vahabzadənin yubileyində iştirak etmişəm. Mərhum şair Şahmar Əkbərzadə ilə Bişkekədə və Bakıda unudulmaz görüşlərimiz olub. Anar sizin böyük yazıçınız, mənim dəyərli dostumdur. Hüseynbala Mirələmovun yaradıcılığı mənə çox yaxındır” [1, s. 6].

Çingiz Aytmatov müasir Azərbaycan ədəbiyyatında Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığına xüsusi rəğbət bəsləmişdir. 1985-ci ildə Bəxtiyar Vahabzadənin 60 illik yubileyi çərçivəsində keçirilən tədbirlər zamanı Çingiz Aytmatovun Bakıya gəlməsi bu rəğbətin əyani göstəricisidir. Çingiz Aytmatov Cəlil Məmmədquluzadədən sonra öz müasiri Bəxtiyar Vahabzadə haqqında yazdığı məqaləsində onun yaradıcılığından, müasirinin yüksək məziyyətlərindən bəhs etmişdir. O, Cəlil Məmmədquluzadəni ustad, müəllim kimi yüksək dəyərləndirib onun realizm ənənələrindən çox şeyi əxz etdiyini məqalələrində vurğulamışdır. Bəxtiyar Vahabzadəni isə o, müasiri kimi, ideya, əqidə yoldaşı kimi çox yüksək dəyərləndirmişdir. Bu münasibət heç də təsadüfi deyildir. 1960-cı ildə “Gülüstan”ı yazmaq cəsarətini özündə taparaq ümumtürk məfkurəsini, milli idealları əsərlərində yaşadan Bəxtiyar Vahabzadə türk xalqlarının ədəbiyyat tarixində özünəməxsus yer tutmuşdur. Milli və ümumtürk kontekstində qırğızlar üçün Çingiz Aytmatov, qazaxlar üçün Oljas Süleymenov kimdirsə, azərbaycanlılar üçün Bəxtiyar Vahabzadə məhz həmin mövqeyi paylaşmışdır. Bu baxımdan Çingiz Aytmatovun Bəxtiyar Vahabzadə haqqında fikirləri tale ortağı haqqında deyilmiş qiymətli fikirlərdir.

Adətən ədiblər öz müasirləri haqqında fikir bildirərkən xəsislik edirlər. Lakin Çingiz Aytmatovun Bəxtiyar Vahabzadəyə münasibəti tam fərqlidir. Onun haqqında yazılmış, sayı bilinməyən məqalələri məzmununa görə sıralasaq, Çingiz Aytmatovun qələmə aldığı “Yaradıbdır inam məni mən inamın övladıyam” adlı məqaləsi ön sıralarda durmağa layiqdir. O, öz müasiri haqqında fikirlərini bölüşdüynə görə özünü xoşbəxt hiss edir və onun yaradıcılığını milli poetik fikrin ən böyük nailiyyətlərindən biri hesab edir. “Eyni sistemə daxil olan türk mənşəli dillərimiz bir-birinə yaxın olduğuna görə azərbaycanlılar məni asanlıqla inandırır ki, indiki dövrdə Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı orijinalda milli poetik fikrin ən böyük nailiyyətlərindən biridir. Zəngin Azərbaycan ədəbi ənənələri müqabilində bu cür nüfuz və şöhrət qazanmağın çox-çox çətin olduğunu asanca təsəvvürümə gətirirəm. Bununla belə unutmamaq olmasın ki, ənənələr yalnız və yalnız müasirliyin gərdisində, yeni yaradıcıların yeni sözlərində yaşayır” [2, s. 707].

Çingiz Aytmatov Bəxtiyar Vahabzadənin “Bir gəminin yolçusu yuq” (“Мы на одном корабле”) kitabındakı əsərlərində aydın və müdrikcəsinə təsvir olunan və fizikada əksliklərin qarşılaşması və vəhdəti şəklində təzahür edən qanunauyğunluqdan çıxış edərək xeyirlə şərin, gözəlliklə eybəcərliyin təsvirindən bəhs edir. Çingiz Aytmatova görə, şairin milli səciyyədən qlobal mahiyyətə qədər inkişaf edən yaradıcılığının kökündə, məğzində Tanrının ən ali yaratdığı hesab olunan insan və onun daxili təlatümləri durur. Onun fikrincə, Bəxtiyar Vahabzadənin yaradıcılığı təpədən dırnağa qədər millidir. Eyni zamanda onun poetik təfəkküründə bəşəriyyəti düşündürən problemlər də az deyil və milliliklə beynəlmiləçiliyin qarşılıqlı münasibətləri şairin yaradıcılığında öz əksini tapmışdır. “Vahabzadənin poetik təfəkkür mədəniyyəti təbiətə millidir. Bu, müstəsna dərəcədə zəruri haldır ki, sən övladı olduğun xalqın nitq hissəsində fel olmağı bacarasan, xalqının canlı dil memarlığına öz töhfəni

verə biləsən. Bununla yanaşı, Vahabzadənin poetik təfəkkür mədəniyyəti daha üstün mahiyyət kəsb edir və millilikdən ümumbəşəri fəvqə qalxır” [2, s. 709].

Şairin Bakıda keçirilən yubiley tədbirləri çərçivəsində Çingiz Aytmatov “Fəryad” pyesini izləmiş və çox böyük zövq almışdır. O, şairin belə çoxşaxəli, problematik mövzunu nəzmlə yazmaq məharətinə heyrət etmiş və “Fəryad”ın böyük gələcəyi olduğunu vurğulamışdır. “...Əsər azadlığa can atan və özü səhnədə iştirak etməyən bir şəxsin ideyası əsasında qurulub. Həmin ideya yavaş-yavaş ayrı-ayrı adamların, nəsillərin mübarizə amalına çevrilir. Bir şəxs tarixi sima səviyyəsinə ucalır. Əslində, tamaşada Nəsiminin özü yoxdur. Ancaq ustalıq ondadır ki, biz hər an Nəsimini görə bilirik” [3].

Çingiz Aytmatov Azərbaycanın xalq yazıçısı, 60-cılar nəslinin nəinki Azərbaycanında, ümumilikdə postsovet məkanında ən parlaq və maraqlı imzalarından biri Anarın yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmişdir. Maraqlıdır ki, Anar haqqında yazısını da “Tale müasirim” adlandırmışdır. Çingiz Aytmatov Anarın “Новый мир”, “Литературная газета”, “Советская культура”, “Неделя”, “Дружба народов” kimi Moskva mətbuatında nəşr olunan məqalələrini, hekayə və povestlərini oxumuş ekranlarda əsərlərinə çəkilmiş filmləri izləmişdir. Çingiz Aytmatov nəsrinə daha çox kənd həyatını əhatə etsə də, Anarın yaradıcılığında şəhərin qaynar həyatı və orda baş verən hadisələr öz əksini tapmışdır. Xalqın mənəvi həyatının ən önəmli hadisələrindən bəhs etməsinə görə Çingiz Aytmatov yaş fərqi baxmayaraq özünü böyük iftixarla bu nəslə mənsub olduğunu bildirir. “Anar əsasən ona yaxın olan şəhər ziyalıları çevrəsindən yazır. Onun nəsrinə psixoloji dəqiqlik, yığcamlıq, kinematoqrafik görümlülük və plastiklik xasdır” [4].

Çingiz Aytmatovla Anarın tanışlığı Moskvada atası Rəsul Rza vasitəsilə olmuşdur. Sonradan Çingiz Aytmatov yaradıcılığında böyük dəstək görmüş A.T.Tvardovskinin redaktoru olduğu “Новый мир” jurnalında Anarın “Anlamaq dərdi” adlı məqaləsi onun böyük marağına səbəb olmuşdur. Təsadüfi deyil ki, məqalə böyük Azərbaycan maarifçi ədibi Cəlil Məmmədqulzadədən bəhs edirdi. Çingiz Aytmatov Anarın görkəmli ədib haqqında yazdığı essesini cəsarət nümunəsi hesab edir və onun çar imperiyasının ruslaşdırma siyasətinin ifşasını təqdir edir. “Anar mənə, məqbul bir düstur təklif edərək yazırdı ki, Cəlil Məmmədqulzadə rus xalqını səmimi qəlbədən sevir, amma rus imperiyasının təbəəsi kimi yox, böyük rus mədəniyyətilə tərbiyə almış bir adam kimi” [4].

Çingiz Aytmatov məqaləsində Anarın “Otel otağı” povestində Azərbaycan aliminin faciəvi taleyinin uğurlu təsvirindən yazır. Öz yaradıcılığında mif mətnlərinə, folklorla geniş surətdə müraciət edən Çingiz Aytmatov bu baxımdan Anarın ən yüksək qiymət verdiyi əsəri “Ağ qoç, qara qoç” romanıdır. Çingiz Aytmatov yaradıcılığına xas olan və xeyir və şərin mübarizəsinin mifik planda təsvirini Anar özünəməxsus şəkildə əsərə gətirmişdir. Bu baxımdan Anarın “Ağ qoç, qara qoç” Azərbaycanın taleyini əks etdirən maraqlı bədii nümunədir. Çingiz Aytmatov əsərlərində daha çox bəşəri kontekstdə yanaşdığı mövzunu Anar Azərbaycanın taleyi fonunda uğurla təqdim etmişdir. Tarixən Azərbaycana qarşı törədilən həm ərazi, həm fikir, düşüncə parçalanmalarını Anar qara qoçun, əsl ziyalı kimi xalqın milli birliyə, ərazi bütövlüyünə nail olmasını Ağ qoçun qələbəsi kimi təsvir edir. “Əgər birinci hissənin ideyası bizə gerçəklikdən uzaq bir şey kimi görünürsə, ikinci hissə – antiutopiya postsovet məkanını xatırladan real mənzərələri canlandırır və bu, yalnız Azərbaycan

aid deyil. Bu təhlükələrin rüşeymləri keçmiş sovet respublikalarının hamısında mövcuddur, bəzilərində isə artıq həyata keçib” [5].

Çingiz Aytmatov “Tale müasirim” məqaləsində Anarın timsalında ümumilikdə şərti olaraq 60-cılar nəsli adlanan yeni ədəbi hərəkatın xarakterindən bəhs edir. Sözün əsl mənasında bu nəsil xalqların gələcək müqəddəratında mühüm rol oynadı. 80-ci illərin sonu, 90-cı illərin əvvəllərində başlanan istiqlal mübarizəsinin öncülləri məhz bu nəslin nümayəndələri oldu. Onları bir ziyalı kimi müstəqillik ideyalarının formalaşmasında mühüm rol oynadı və bu prosesə öncüllük etdilər. “İndiki zamanda – altmışıncılara, ən yaxşı halda, yekəxana və ədəbaz, ən pis halda, sinik və mərifətsiz münasibət dəb olarkən mən qəti əminəm ki, bu nəslin ədəbiyyatda, teatrda, kinoda ən istedadlı nümayəndələri, cəmiyyətin mənəvi, estetik və hətta ideoloji yeniləşməsində müstəsna rol oynadılar. Rusiyada da, keçmiş müttəfiq respublikalarda da azadlıq, demokratiya, müstəqillik ideyaları bu nəslin ən yaxşı nümayəndələrinin qurduğu təməllər üzərində yüksəldi” [5].

Anarın 70 illiyi ilə bağlı çəkilən telefilmdə Çingiz Aytmatov öz “kiçik qardaş”ına səmimi arzularını bildirirdi. Çıxışında o, Anarı keçmiş sovet dövrü, indiki MDB məkanının ən uğurlu yazıçılarından biri olduğunu qətiyyətlə söyləmişdi.

2008-ci ilin iyunun 12-də bütün dünya, o cümlədən Azərbaycan dahi yazıçının cismani olaraq bizi tərk etməsinə üzüldü. Ölümündən bir neçə ay əvvəl Bakıda yazıçı üçün təşkil olunan 80 illik yubiley və ölkə başçısı İlham Əliyevin ona yüksək ehtiramını nümayiş etdirən “Dostluq” ordeni Çingiz Aytmatovun Azərbaycan sevgisinə verilən yüksək qiyməti ifadə etmiş oldu. Dünyanın dörd bir yanında, 150-dən artıq dövlətinin 170-dən çox dilinə tərcümə olunaraq nəşr edilən, kitablarının nəşr tirajı bəlkə milyardı aşan dahi yazıçının ən çox sevdiyi ölkələr sırasında ön sırada məhz Azərbaycan durmuşdur. 60 ilə qədər davam edən Çingiz Aytmatov və Azərbaycan dostluğu yazıçının öz həyatında da mühüm izlər qoymuşdur. Təbii ki, bu münasibətin yaranışının kökündə ilk növbədə yüksək dövlət səviyyəsindəki siyasi münasibət mühüm rol oynamışdır. Çingiz Aytmatov Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin sovet dövründə və ondan sonra Azərbaycanın müstəqilliyi illərində fəaliyyətini böyük heyranlıqla izləmiş və daim müsahibələrində münasibətini ifadə etmişdir. Ümummilli Liderdən sonra İlham Əliyevin siyasi fəaliyyəti dövründə də bu münasibətlər daha da inkişaf etmiş və yazıçı İlham Əliyevi qloballaşan dünyanın lider etalonu adlandırmışdır.

Ədəbiyyat müstəvisində Çingiz Aytmatovla Azərbaycan arasında olan əlaqələr dərin və genişdir. Eyni zamanda Azərbaycan ədibləri Azərbaycan-Qırğızıstan arasında körpünün, ədəbi əlaqələrin yaranıb inkişafında müstəsna xidmətlər göstərmişlər. Çingiz Aytmatovun əsərlərinin Azərbaycan dilinə tərcüməsi, nəşrini ədiblərimiz sanki bir missiya olaraq icra etmişlər. Çingiz Aytmatov yaradıcılığı sovet gerçəkliyinin cızdığı qırmızı xətti aşaraq qırğız həyatının, ümumtürk gerçəkliklərinin uğurlu bəşəri təqdimatıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Ulu türk sözünün Aytmatov zirvəsi. “Xalq qəzeti”, 29 fevral 2008-ci il.
2. Aytmatov Ç. Yaradıbdır inam məni mən inamın övladıyam. Bəxtiyar Vahabzadə. Seçilmiş əsərləri, XII cild, Bakı, 2009.
3. Aytmatov Ç. Bəxtiyar Vahabzadə haqqında. “Литературная газета”, 19 oktyabr 1983-cü il.

4. Aytmatov Ç. Anar haqqında. “Литературная газета”, 19 mart 2008-ci il.
5. Aytmatov Ç. Tale müasirim. “525-ci qəzet”, 2005, 9 sentyabr.
6. Aytmatov Ç. Anar haqqında telefilmə çıxışı. “Çingiz Aytmatov: Mən Manas oğluyam”, Bakı, “Nurlan”, 2009.

Mehman Hasanov

**CHINGIZ AITMATOV'S VIEW ABOUT
THE AZERBAIJANI WRITERS**
(his opinions about Bakhtiyar Vahabzade and Anar)

SUMMARY

In this article was analysed the prominent Kyrgyz writer, Chingiz Aitmatov's attitude towards his contemporary Azerbaijani writers. His articles and speeches about the Azerbaijani People's poet B.Vahabzade and the Azerbaijani People's writer Anar was involved in this research.

Мехман Гасанов

**АЗЕРБАЙДЖАНСКИЕ МАСТЕРА ПЕРА
В СУЖДЕНИЯХ ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА**
(мысли о Бахтияре Вахабзаде и Анаре)

РЕЗЮМЕ

В статье анализируются суждения известного киргизского писателя Чингиза Айтматова и его отношение к современным азербайджанским литераторам. К исследованию привлечены статьи и выступления писателя о народном поэте Бахтияре Вахабзаде и народном писателе Анаре.